

**C. Christensen (Hørsholm):**

Agrarhistoriske Studier. II. Danske Landboforhold  
under Enevælden. I.

Kbhvn., 1891. (Schuboths Boghandel.)

Af

**V. Falbe Hansen.**

Christensen (Hørsholm) afgik ved Døden i Slutningen af det forløbne Aar, og med ham har vi mistet en Mand, der har gjort sig højt fortjent af det danske Landbrugs Historie. Hans første betydeligere Skrift var Hørsholms Historie, der udkom i 1879. Det var et Værk, som med Rette vakte megen Opmærksomhed; thi det gav ikke alene en Fylde af interessante Oplysninger om det enkelte Gods, men det aabnede tillige nye Synspunkter for vort Landbrugs almindelige Historie. Christensen havde med fremragende Dygtighed forstaaet af det store Materiale at fremdrage netop det, som havde Betydning og bringe de tørre Arkiv-Uddrag i Forbindelse med det virkelige Liv. Man saa af denne Bog, at det var en praktisk Landmand og Jurist, som havde bearbejdet de historiske Dokumenter paa Grundlag af den Indsigt og Erfaring, han havde erhvervet i det daglige Livs Gerning.

Christensens næste Værk var hans »Agrarhistoriske Studier I Bog. Danske Landboforhold før Enevælden«, der udkom i 1886. Det var en overmaade vanskelig Opgave, C. her havde foresat sig, og det er derfor let forklarligt og undskyldeligt, at der fandtes adskillige Mangler ved Bogen. Der findes i den enkelte Fejltagelser, især for den ældste Tids Vedkommende, og der er ogsaa formelle Mangler ved Bogen; men alligevel var det et særlig værdifuldt og fortjenstligt Arbejde, thi der var med stor Flid og med forstandig Indsigt samlet en Række vigtige Oplysninger, der kastede nyt Lys over vort Landbrugs Historie ind i det 16de og 17de Aarhundrede.

Nu er 2den Del af dette Værk udkommen, det omhandler Landbrugets Historie under Enevælden.

Den Opgave, som Christensen havde sat sig i dette sit sidste Arbejde, var ikke mindre vanskelig end den forrige, men den var mindre taknemlig. Thi her skulde der omhandles et Tidsrum, som i den senere Tid er blevet ivrig studeret fra flere Sider, og forud for Christensens Bog er der udkommen en hel Række Skrifter, der omhandle det samme Æmne, — det er de Skrifter, som udkom i Anledning af Stavnsbaandsløsningens 100-Aars Jubilæum. Christensen kom her post festum. Det var altsaa vanskeligt for ham at komme med nye Oplysninger eller nye Synspunkter. Alligevel har hans Bog bragt adskilligt.

Det betydeligste af det Nye, Christensens sidste Bog har bragt, er Fremstillingen af, hvorledes Landbo-reformerne begyndte i Jylland 28 Aar før Stavnsbaands-løsningen. Det var Hovbønderne i Nørre-Bork i det daværende Riberhus, nu Ringkøbing Amt, der uden

fremmed Hjælp begyndte. De købte nemlig allerede i Marts 1760, (altsaa samtidig med, at Stolberg begyndte paa Hørsholm) til fuld Ejendom Grubbesholm med Nørkærgaard og underliggende Gods, udstykkede Hovedgaarden, lagde  $\frac{2}{3}$  under deres egne Gaarde og solgte derefter det tilbageblevne Strøgods og Hovedparcellen som en almindelig Bondegaard. Dette Exempel blev efterlignet andre Steder i Jylland, og denne Bevægelse trængte efterhaanden frem langs Vestkysten helt op i Thy og Vendsyssel raserende det ene komplette Gods efter det andet. Allerede i Slutningen af 1760erne og i Begyndelsen af 1770erne falbydes Herregaarde i Thy, Vendsyssel og Aalborg Amt ved Avktion i Parceller, Bønderne blev opfordret til at betjene sig af de separate Opraab ved Avktionen til selv at købe de Gaarde, som de beboede, og de benyttede det mange Steder. Derved, at disse Bønder paa denne Maade blev Selvejere var jo i det Væsentlige Landbospørgsmaalet løst for deres Vedkommende, og det er med Rette, at Christensen gør opmærksom herpaa. Derimod er det at tillægge denne Bondefrigørelse for stor Betydning, naar Christensen udbryder: »Det var hverken Fysiokraterne eller Filantroperne, der havde givet Impulsen (ø: til Landboreformerne), men Frihedsinstinkt hos — Nørre Børks Hovbønder!« Noget lignende gentager Forfatteren andetsteds. Dette er urigtigt og overdrevent. Impulsen til Reformbevægelsen udgik paa ingen Maade fra den omtalte Bevægelse i Jylland, den udgik saa lidt derfra, at denne meget mere slet ikke omtales og rimeligvis slet ikke var kendt af de ledende Reform-Mænd. Forsaavidt disse Mænd henviste til indenlandske Exempler og der

søgte Belæring, var det ikke til disse jyske, men til andre tilsvarende sjællandske og fynske Exempler. Det er nemlig ikke alene fra Vest-Jylland, at man har Exempler paa, at Bønderne længe før Landboreformerne selv købte deres Gaarde og saaledes blev fri, velstaaende Selvejere; ogsaa paa Sjælland og navnlig fra Fyn og Øst-Jylland har man talrige Exempler herpaa. Jeg skal saaledes minde om Domænesalgene af 1764 paa Fyn og i Koldinghus Amt, ved hvilken Lejlighed en stor Mængde Bønder blev fri Selvejere og hurtigt kom til Velstand, og dette Exempel blev fulgt ved andre Domænesalg højere oppe i Øst-Jylland. Disse Salg til Selvejendom, der skyldtes Regeringens eget Initiativ, og de omtrent samtidige Reformere paa Hørsholm og andre Steder i Sjælland, havde langt større Omfang, vakte mere Opmærksomhed og vare ligesaa tidlige i Tid som de af Christensen nu fremdragne Tilfælde fra Vestjylland, og man kunde derfor snarere sige, at Impulsen til Reformerne udgik fra dem end fra de vestjydske Exempler. Men den egentlige dybere liggende Grund til Reformbevægelsen i sin Helhed, var den aandelige Frihedsbevægelse, der udgik fra Frankrig; og at Frihedstanken kunde gennemføres med Held i det praktiske Landbrug skyldtes de gunstige Konjunkturer for Landbruget, navnlig de høje Priser paa Landprodukterne, der gjorde det muligt, at et mere fremskredent Landbrug kunde betale sig. Hvis Priserne paa Korn og Kød havde været ligesaa lave i det 18de Aarhundredes sidste Halvdel, som i dets første Halvdel, og hvis heller ikke de andre Betingelser for Landbrugets Trivsel havde forbedret sig, saa vilde Forholdene for Landmændene have været saa trykkende, at Reformernes

Gennemførelse havde været umulig baade i Vestjylland og paa Sjælland og andre Steder.

Men om end altsaa Forf. har tillagt den omtalte vestjydske Bevægelse for stor Betydning, saa har det dog megen Interesse at kende den, og det er fortjenstfuldt af ham at have fremdraget den.

I det Hele drager Forf. de jyske Forhold stærkt frem, og dette er heldigt, fordi de ældre Forfattere næsten helt oversaa dem. De ældre Behandlinger af Landboreformernes Historie, Bergsøes, Wegeners, Allens og Fl., byggede deres Fremstilling af Landboforholdene før 1788 næsten udelukkende paa Forholdene i Sjælland og Lolland-Falster, og der er derved kommet adskilligt urigtigt ind i deres Opfattelse, thi Forholdene paa Fyn og i Jylland var i de fleste Tilfælde helt forskellige derfra. Det var kun i Danmark øst for Store-Belt, at Tilstanden var saa elendig og Bønderne saa trælleagtigt forkuede. De fynske og jyske Bønder var langt fra ikke saa kuede, de var mere velhavende, og deres Jordbrug var som Følge deraf ogsaa bedre. De jyske og fynske Bønders Ufrihed var jo ogsaa af en forholdsvis ny Dato; de havde ikke været vornede, og Stavnsbaandet begyndte først ret at stramme omtrent fra 1745, Ufriheden havde altsaa i disse Landsdele kun hvilet paa en eller to Generationer og var ikke naaet til at præge Folkekarakteren og Bedriften saa dybt som i det østlige Danmark. Bondebruget stod derfor paa et temmelig forskelligt Standpunkt øst og vest for Store-Belt. Paa Fyn og tildels i Jylland synes Bondebruget i Almindelighed at have staaet omtrent paa lige Fod med Herregaardsbruget, og det er med Føje, at Christensen fremdrager

Ytringer fra Landbokkommissionens Forhandlinger, der omtale dette.

Et vigtigt Punkt med Hensyn til Jordbruget i de forskellige Dele af Landet er Driftsmaaden. Efter de ældre Fremstillinger skulde man tro, at Trevangsbruget var det almindelige i hele Landet ved Midten af forrige Aarhundrede. Dette er imidlertid aldeles urigtigt. Jeg har selv paavist dette i mit Skrift Stavnsbaandsløsningen og Landboreformerne (1ste Del S. 28—30) og omtalt, at man i det nordlige Jylland anvendte Alsædsbruget, og i det vestlige Jylland en Art Græsningsbrug, der lignede det holstenske Kobbølbrug. Dette vigtige Spørgsmaal har Christensen nu udviklet langt fyldigere end jeg den Gang var i Stand til, og han har derved givet et betydningsfuldt Bidrag til vore Driftsformers Historie. Han har formaaet dette, bl. a. fordi han har fundet og fremdraget et, saavidt mig bekendt, hidtil ubenyttet Materiale, nemlig et lille jydsk Blad »Nyttige og fornøjelige jyske Efterretninger«, senere blot »Jyske Efterretninger«, der udkom fra 1767 til 1827, og hvori der findes en Mængde Oplysninger om Landboforholdene; men Hovedgrunden til, at han har kunnet fremdrage saa meget nyt og interessant om Driftsformerne og deres Udvikling er dog den, at han som den kyndige, praktiske Landmand har forstaaet at benytte Materialet med saa megen Dygtighed.

I Afsnittet »Husdyrhold« er det især Hesten, han behandler udførligt, og han bringer her flere interessante Oplysninger, deriblandt nogle, man næppe før har vidst ordentlig Besked om. Behandlingen synes her gennemgaaende omhyggelig, og det undrer

mig derfor, at han gentager en gammel Historie fra Brasches Skrift om Vemmetofte om, at Hestene i Faxe og Sterns Herreder i Midten af det 18de Aarhundrede kun skulde have haft en Gennemsnitshøjde af 7 Kvarter, tidligere endog kun af 5—6 Kvarter. Man tænke sig Heste af en Gennemsnitshøjde paa 5—6 Kvarter! De mindste af dem kunde da ikke være større end vore »danske« Hunde. Dette er utroligt. Og det er da ogsaa paavist af Historikeren P. F. Barfoed, at Brasches Angivelse af Hestenes Størrelse maa bero paa en Misforstaaelse af Maalene.

Afsnittet om Besiddelses- og Brugsforholdene (Bønder og Herremænd) udmærker sig ved at indeholde en stor Mængde spredte og løsrevne, men karakteristiske og interessante Enkeltheder, hvoraf mange ere nye. Om Udviklingens Hovedtræk findes dog intet Nyt. Hvad der meddeles var fuldt ud kendt forud; vort Syn paa Historien forandres ikke paa noget Punkt; men derimod gives der Oplysninger, som kan tjene til at gøre det Billede af Udviklingen, som vi allerede havde, fyldigere og klarere.

I det Afsnit, der handler om Tiden »efter Reformerne«, er det særlig af Interesse at læse Fremstillingen af Husmændenes Stilling og Husmands-Spørgsmaalet i 1840erne. Det paavises her, at Husmanden paa Landet den Gang var endnu uslere stillet end han er nu. »Indsidderen og Lejehusmanden er Danmarks Paria«. »Sig selv ser han for stedse overgivet til Armod og Tvang, sin Hustru og sine Børn til Ringeagt og Usselhed«. »Han bor i en ussel Hytte, hvor 100 Kubikalens Rum, dens eneste Værelse, omfatter baade ham, Kone og Børn i de Timer, da Nattens Ro skal

skænke dem den bedste Vederkvægelse, der blev deres Del i Livet, og hvor de vilde omkomme af Mangel paa Luft, dersom ikke Husets Brystfældighed tilstedede denne Adgang. Deres Klæder bestaa ofte i ringe Pjalter, deres Føde i sparsomt Brød og Gryn kogt i Vand, der bliver en fortrinlig Ret, naar Bondekoneu undertiden meddeler den fattige Indsidders betlende Barn en Draabe Mælk og et Stykke Brød«. »Det er i flere af Landets Egne en Umulighed for Fattigvæsenet at afhjælpe Trangen videre end til de allerførste af Livets Fornødenheder«. »Paa nogen Tid har Praxis indført, at Gods- eller Grundejerne bortleje paa Aaremaal sine Fæstehuse med Fæstejord«. »Lejeren er Ejeren voldgivet, risikerer at blive sat ud, naar han ældes og svækkes«. Udtalelser som disse, fra en samtidig Forfatter, illustrere de tørre, men paalidelige statistiske Data, som man har andetsteds fra, og som godtgør, at Landarbejdernes Stilling for et halvt Aarhundrede siden var endnu ringere end den er nu. Man er i Nutiden tilbøjelig til at tro, at saaledes som Arbejderne har det nu, er det saa daarligt, som det vel kan være, og at den moderne Udvikling snarest har forværret Arbejdernes Kaar; det er da af Interesse at læse Skildringer som denne, der vise, at i Fortiden var deres Kaar endnu ringere, saa at Udviklingen dog ogsaa har bragt nogen Forbedring paa dette Punkt, om Fremgangen end er mindre end hos de andre Samfundsklasser.

I Bilagene findes aftrykt flere vigtige Aktstykker, og der er foretaget belærende Sammenstillinger, som maa have kostet Forfatteren meget Arbejde. Det vigtigste af de aftrykte Aktstykker er Uddraget af Matrikulen af 1690. Dette Uddrag burde dog have



været ledsaget af nogle oplysende Anmærkninger, da der ellers let gives Anledning til Misforstaaelser. Naar det saaledes er anført i Matrikulen, at der kun fandtes 19,039 Huse, saa maa det forstaas saaledes, at der kun fandtes saamange Huse med selvstændigt Matrikul-Nummer, men ved Siden af dem fandtes mange Huse, der stod opført under en anden Ejendoms Matrikul. Forøgelsen i Husenes Antal i Løbet af det 18de Aarhundrede var ganske vist meget stor, men den var ikke saa stort, som man maatte tro, naar man gaar ud fra Matrikulens Angivelse.

En anden Fejltagelse, som indtil den nyere Tid har været almindelig blandt vore Historikere, og som vistnok for en Del har støttet sig paa en Misforstaaelse af Matrikulens Angivelser, er den, at Selvejrbønderne i 1690 og i den følgende Tid indtil Landboreformerne begyndte, næsten helt vare forsvundne. Christensen synes at dele denne Mening, men den er næppe rigtig. Der var rimeligvis ret talrige Selvejrbønder omkring i Landet, navnlig i Jylland, men ogsaa paa Fyn. At Matrikulen af 1690 ikke nævner disse Selvejrbønder, skyldes den Omstændighed, at Matrikulen var udarbejdet i finansielt Øjemed. Bøndergodset er i Matrikulen ordnet i Rubriker efter den Maade, hvorpaa Bønderne indbetalte deres Skatter; og som Følge deraf ere Selvejrbønderne, der indbetalte deres Skatter direkte til Kongen, opførte som Kongens Bønder. Idetmindste kan det paa-vises om nogle Egne af Landet, at de derværende Selvejrbønder i Matrikulen var opførte under »Kongens Gods til Amtstuen«. Følgen deraf er atter, at Matrikulen anfører for store Tal for Krongodset, hvad der

har givet Anledning til megen Tvivl om Krongodsets Størrelse.

Erindres maa det ogsaa, at Begreberne »Fæstebonde« og »Selvejrbonde« i Tiden før 1788 ikke var saaledes skarpt adskilte som i vor Tid. Der var en Mængde Overgangsformer, og Ejendomsretten var delt. Under de offentlige Stiftelsers og under de private Proprietærers Gods var saaledes indbefattet en Mængde Bøndergaarde, hvoraf der kun svarede en ubetydelig Afgift til »Herligheds«-Ejerne, saa at de i Virkeligheden burde opfattes som Selvejergaarde, men i Matrikul-Extrakten staa de opførte under det almindelige Fæstegods. — Endnu skal bemærkes, angaaende det benyttede Exemplar af den Rosencreutzske Matrikul-Extrakt, som findes paa Landbohøjskolen, at det ingenlunde er afgjort, at det, som Christensen udtaler, er en Afskrift; mig synes det snarere at være selve Originalen; men det er jo iøvrigt temmelig ligegyldigt.

Naar jeg i faa Ord skal give en almindelig Karakteristik af Christensens Bog, vilde jeg sige: Det er en god Bog, men den er ikke bleven helt færdig, og den bruger jævnlig for stærke og ensidige Udtryk. Forfatteren havde i en Række af Aar indsamlet et stort og værdifuldt Stof, han begyndte derefter at bearbejde dette Stof, og fik enkelte Dele deraf færdige, men da begyndte Kræfterne at svigte ham; hans legemlige Svaghed tog til, og han levede i en stadig nervøs Frygt for, at han skulde bukke under forinden dette hans store Værk blev færdigt. Han fremskyndede Arbejdet, lod adskillige Undersøgelser ligge, nøjedes paa flere Punkter med kun at meddele det raa

eller halvtbearbejdede Stof, fremskyndede Gennemsynet og Korrekturen og naaede endeligt at faa Bogen ud. Længere holdt saa Kræfterne heller ikke ud og faa Uger efter afgik han ved Døden.

Disse ejendommelige Forhold, hvorunder Bogen er bleven til, forklarer, og undskylder tillige, adskillige af de Mangler, der findes i den. De forklarer det halvfærdige paa saa mange Steder, de hyppige Gentagelser, at flere af Afdelingerne ikke er gennemarbejdet, at Behandlingen er saa uensartet i Omfang, saa at f. Ex. under Kreaturholdet kun Hestene ere behandlede udførligt, medens Faarene og Svinene kun ere omtalte ganske løseligt og kortfattet og det uagtet Svineholdet i ældre Tid frembød særlig interessante Fremtoninger, som Forf. utvivlsomt vidste god Besked om, hvad man kan se af de Kildeskrifter, som han har benyttet. En anden Mangel ved hans Bog, som maaske ogsaa maa tilskrives hans Sygelighed, er den Voldsomhed, der saa jævnlig findes i Udtrykkene, og hvorved han kommer til at skyde ud over Maalet og bliver ensidig. Jeg har allerede i det Foregaaende nævnet Exempler derpaa (hans stærke Udtryk om den vestjydske Bevægelse) og der kan nævnes adskillige af den Art, særlig hans Angreb paa Enevælden og Bureaukratiet, der vel i Principet ere berettigede, men ere for voldsomme og ensidige.

Men trods disse Mangler er det en god Bog. Det er en Bog, som det vil interessere den praktiske Landmand at gennemlæse, fordi den indeholder saa mange Oplysninger om Landbrugets Historie, og selve Bogens Fejl, dens Mangel paa systematisk, videnskabelig Behandling, gør den paa en vis Maade til mere til-

lokkende Læsning for den praktiske Mand, fordi de mange interessante, livlige og morsomme Enkeltheder derved møde frem i større Fylde. Det er tillige en Bog, som Ingen, der vil behandle vort Landbrugs Historie i det paagældende Tidsrum, kan undlade at gøre sig bekendt med og nøje gennemgaa, det er en Bog, som i lange Tider vil blive benyttet og citeret af Historikerne og derved bevare sin Forfatters Navn i længe og hæderligt Minde.

---